

Prof. dr DRAGOLJUB STOJILJKOVIĆ

REPRODUKCIJA FAKTORA PROIZVODNJE I STRUKTURA NORMALNE CENE U SOCIJALIZMU

1. PITANJE NORMALNE CENE U SOCIJALIZMU

Ekonomska nauka već dugo raspravlja o problemu tzv. normalne cene u socijalističkoj robnoj privredi. Mnogo je o tome rečeno, ali i pored toga, to pitanje i dalje privlači pažnju. Pokušaji koji se čine da se odredi formula za normalnu cenu, u stvari predstavljaju traženje odgovora na mnogobrojna pitanja privrednog sistema i privrednog razvoja. Želi se, upravo, rešenje za ubrzani dalji razvitak proizvodnih snaga i samih odnosa proizvodnje, tj. za proširenu reprodukciju svih uslova i faktora proizvodnje.

Polazna osnova u traženju odgovora na pitanje normalne cene u socijalističkoj privredi mora biti sam privredni život, stvarni ekonomski odnosi u oblasti proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje. Činjenica je da postoji normalna cena, jer postoji gravitaciona tačka oko koje osciliraju tržišne cene, ali treba utvrditi oblik normalne cene. Problem je u tome kako iznaći cenu koja stvarno postoji, koja dakle, izražava socijalističke društvene odnose. Međutim, problem je i u tome kako eliminisati sve ono što deformiše sam oblik normalne cene, i nju prikazati i objasniti u čistom obliku.

Normalnu cenu treba prikazati kao objektivnu ekonomsku kategoriju koja zavisi od društvene produktivnosti rada, a ostvaruje se putem konkurencije, mada i ona svojom veličinom utiče na konkurenciju. Normalna cena mora biti objektivno određena veličina, ona se ne sme svesti na računsku radnju onih koji je svesno i po svojoj volji određuju. Ona mora biti rezultat, sinteza delovanja i međusobnog sučeljavanja ekonomskih zakona, ona mora biti nešto objektivno, a ne subjektivno, ona ne sme biti nešto samovoljno i slu-

čajno, ona mora biti nešto zakonomerno i stvarno. Tako shvaćena normalna cena bi potvrdila dejstvo zakona vrednosti u oblasti proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje. Takva normalna cena jeste ravnotežna cena koja pod određenim uslovima obezbeđuje jednak ekonomski položaj svim privrednim granama i svim robnim proizvođačima.

Svi istorijski oblici robne proizvodnje, pored svojih posebnih i specifičnih ekonomskih zakona, imaju i neke opšte i zajedničke ekonomske zakone i kategorije, uslove i pretpostavke. Pre svega, svim oblicima robne privrede opšte i zajedničko je postojanje nužnosti proizvodnje i proširene reprodukcije, zatim, postojanje svih kategorija tržišta: robe, novca, cene, ponude, tražnje, troškova itd. Dalje, društveno bogatstvo se u svim oblicima robne privrede proizvodi u obliku robe koja ima svoju cenu, koja se nudi i traži, ali koja se mora prethodno da proizvede trošenjem elemenata proizvodnje: sredstava za proizvodnju i radne snage. Odnos između inputa i outputa je uvek jedan od osnovnih kriterijuma racionalnosti svakog sistema privređivanja. Na kraju, zajedničko za sve oblike robne proizvodnje je određivanje vrednosti, tako da i Marks ističe da i „posle ukidanja kapitalističkog načina proizvodnje, a sa zadržavanjem društvene proizvodnje, ostaje određenje vrednosti predominantno u tome smislu, što regulisanje radnog vremena i podela društvenog rada među različne grupe proizvodnje, najzad knjigovodstvo o tome, postaju važniji no ikada”.¹ I to određenje vrednosti ima svoje izražavanje putem tzv. normalne cene kao gravitacione tačke oko koje osciliraju tržišne cene.

Ekonomisti su saglasni o tome da postoji normalna cena kao unutrašnja zakonitost u regulisanju ekonomskih odnosa u socijalističkoj robnoj privredi. No, postavlja se pitanje koja je to i kakva je ta normalna cena? Da bi se odgovorilo neophodno je poći od objektivnih zakonitosti koje vladaju u socijalističkoj privredi. Za sada ima više predloga. Samo jugoslovenska ekonomska misao nudi nekoliko predloga normalne cene, kao što su: vrednosna cena, Marksova cena proizvodnje, dohodna cena, specifična cena proizvodnje itd. Da bi se utvrdilo koji je od tih predloga bliži objektivnom stanju i objektivnim potrebama privrede treba analizirati veliki broj pitanja, među kojima i pitanja proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje.

Cena koštanja, a time i normalna cena u socijalističkoj robnoj privredi mora u svojoj strukturi sadržavati sve faktore proizvodnje i elemente raspodele i to na način na koji obezbeđuje nesmetanu reprodukciju materijalnih dobara i društvenih odnosa.

Praktično, teorija cene koštanja i normalne cene u socijalističkoj robnoj privredi mora uvažiti nužnost reprodukcije faktora pro-

¹ K. Marks, Kapital, I — III tom, BIGZ, Prosveta, Beograd, 1973, str. 1842.

izvodnje i to putem cene koja kao ekonomska kategorija izražava određene odnose proizvodnje i odnose raspodele.²

Ključno pitanje svakog oblika tzv. normalne cene jeste obezbeđivanje uslova za normalnu reprodukciju svih faktora proizvodnje, tj. sredstava za proizvodnju i radne snage. Proces reprodukcije „uzet kao celina obuhvata kako proizvodnu potrošnju... tako i individualnu potrošnju...“³ Svaki istorijski oblik robne privrede ima svoj, takođe, istorijski oblik normalne cene. Za uslove kapitalističke robne privrede Marks je normalnoj ceni dao ime cena proizvodnje. To je stvarno ono isto što A. Smith zove natural price, Ricardo price of production, cost of production, a fiziokrati prix nécessaire.⁴ Za uslove socijalističke robne privrede ekonomska teorija je postavila pitanje oblika normalne cene. Još je Boris Kidrič ukazivao na različite cene, navodeći prvo, vrednosne cene koje bi trebalo određivati planski, i stvarne cene koje bi se formirale na tržištu i služile kao merilo efikasnosti planiranja. Šezdesetih godina u našoj zemlji razvila se veoma široka i bogata diskusija o obliku normalne cene u jugoslovenskim uslovima. Međutim, ubrzo je napuštena ideja o vrednosnoj ceni kao obliku normalne cene u našoj privredi, a glavna rasprava se vodila oko tzv. specifične cene proizvodnje i tzv. dohodne cene, o čemu postoji obimna literatura.⁵

² „Takozvani odnosi raspodele odgovaraju istorijski određenim, specifično društvenim oblicima procesa proizvodnje i odnosa u koje ljudi među sobom ulaze u procesu reprodukcije svog ljudskog života, i potiču iz njih“. K. Marks, isto.

³ K. Marks, isto, str. 992.

⁴ K. Marks, isto, str. 1303.

⁵ A. Bajt, Dohodkovna cena kot normalna cena našega gospodarstva, *Ekonomika*, 1965, br. 1, 17—32; B. Horvat, Socijalistička robna proizvodnja, *Gledišta*, 1968, br. 10, str. 1321—1330; M. Korać, Zakon vrednosti kao regulator raspodele dohotka u socijalističkom sistemu robne proizvodnje, *Ekonomski pregled*, 1966; M. Korać, Raspodela prema radu u sistemu socijalističke robne privrede, *Gledišta*, 1966, str. 8—9; M. Korać, Teorijska analiza društveno-ekonomskih odnosa jugoslovenskog privrednog sistema, *Gledišta*, 1968, str. 8; M. Korać, Tendencije u primarnoj raspodeli dohotka 1967—70. i politike dohotka u ovom području, u knjizi: Politika dohotka u samoupravnoj privredi, Beograd, 1972; V. Merhar, Analiza zamisli specifične produkcijske cene za jugoslovenski ekonomski sistem. Ekonomski fakultet, Ljubljana 1972, str. 25; C. Mlakar, Normalna cena v našem gospodarstvu, *Ekonomika*, 1965, str. 17—32; C. Mlakar, Oblik djelovanja zakona vrednosti u socijalističkoj privredi, *Zbornik „Marx i savremenost“*, Beograd 1967; I. Maksimović, Povodom „normalne“ i „normativne“ cijene u našim ekonomskim uslovima, *Ekonomist*, 1964, str. 708—715; Z. Pjanić, Specifična cijena proizvodnje kao analitičko objektivno objašnjenje obrazovanja cijene u socijalizmu, u knjizi: Konceptija i verifikacija specifične cijene proizvodnje u jugoslovenskoj privredi 1964. i 1966. Beograd, 1968; V. Rakić, Dohodna cijena i cijena proizvodnje, *Ekonomist*, 1964, str. 642—649; V. Rakić, Konceptijske osnove i rezultati transformacije stvarnih cijena u cijenu proizvodnje, u knjizi: Konceptija i verifikacija specifične cijene proizvodnje u jugoslovenskoj privredi 1964. i 1966, Beograd 1968; Vidi i druge priloge, posebno u *Ekonomistu* br. 4 iz 1964.

Pitanje se postavlja: koji oblik normalne cene obezbeđuje reprodukciju osnovnog proizvodnog odnosa u socijalizmu, pri čemu obuhvatamo reprodukciju materijalnih dobara i reprodukciju društvenih odnosa. Svakako da je to onaj oblik normalne cene koji u svojoj strukturi, kvalitativno i kvantitativno, sadrži sve elemente reprodukcije faktora proizvodnje, bilo u istom ili proširenom obimu. Ukoliko se ne može ispuniti ovaj uslov, moguće su razne nepoželjne posledice u privredi i društvu kao celini.

2. CENA KOŠTANJA U FUNKCIJI REPRODUKCIJE FAKTORA PROIZVODNJE

Produkcija i reprodukcija neposrednog života jeste prirodni zakon koji se ne može ukinuti, jedino se može menjati oblik njegovog ispoljavanja, s obzirom na društveno-ekonomske prilike u kojima se javlja. Svako narušavanje toga zakona dovodi do poremećaja privrednog i društvenog života. „Kao god što društvo ne može prestati da troši, tako ne može prestati ni da proizvodi... Nijedno društvo ne može neprestano proizvoditi, tj. reprodukovati, a da jedan deo svojih proizvoda neprestano ne pretvara ponovo u sredstva za proizvodnju, ili u elemente nove proizvodnje“.⁶

Produkcija i reprodukcija faktora proizvodnje, tj. sredstava za proizvodnju i radne snage obezbeđuje se, prvo, obuhvatanjem njihovog utroška u procesu rada putem ekonomskih kategorija: troškova proizvodnje i cene koštanja, i drugo, obezbeđuje se putem raspodele novostvorene vrednosti. Prvi vid obezbeđenja produkcije i reprodukcije faktora proizvodnje čini prostu reprodukciju, a drugi vid čini proširenu reprodukciju faktora proizvodnje.

Sama struktura cene koštanja i troškova proizvodnje, kao i struktura raspodele zahtevaju, u cilju obezbeđenja reprodukcije faktora proizvodnje i u nepromenjenom i u proširenom obimu, određenu strukturu društvene proizvodnje, naime, određenu strukturu, tj. podelu društvenog fonda rada za proizvodnju sredstava za proizvodnju i proizvodnju sredstava za život.

Cena koštanja svojom veličinom i strukturom u svakoj robnoj privredi, pa i u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi, pored ostalog, ima osnovnu funkciju da obuhvati sve utroške faktora proizvodnje i da ih, čineći sastavnim elementom i sadržinom normalne cene i tržišne cene, realizacijom robe naknadi i time reprodukuje za sledeći ciklus proizvodnje. Stoga je cena koštanja, pre svega, u funkciji obezbeđivanja uslova za normalno funkcionisanje privrednog i društvenog života. Cenom koštanja se, dakle, moraju obuhvatiti i nadoknaditi sva ulaganja i trošenja — po obimu i strukturi —, kako bi se time obezbedila, pre svega, prosta reprodukcija. Prema tome, „cena koštanja robe stalno mora nanovo otkupljivati

⁶ K. Marks, isto, str. 499.

elemente proizvodnje utrošene u njenoj proizvodnji“. Zato, „cena koštanja robe nikako nije neka rubrika koja postoji samo u kapitalističkom knjigovodstvu“.⁷ Cena koštanja robe mora, stoga, postojati i ona postoji i u uslovima drugih istorijskih oblika robne proizvodnje.

Otuda proizilazi da cena koštanja robe svojom veličinom i strukturom čini konstitutivni elemenat normalne cene i tržišne cene, a takođe, time i elemenat raspodele društvenog bruto proizvoda, putem koje se izdvajaju sredstva za reprodukciju faktora proizvodnje utrošenih za proizvodnje realizovane robne vrednosti.

Veličina cene koštanja mora biti jednaka ekonomskoj veličini neophodnoj za prostu reprodukciju utrošenih faktora proizvodnje, odnosno veličini potrebnoj za naknadu utrošenih faktora proizvodnje. Ovde se dolazi do pitanja: čime se, ekonomski posmatrano, određuje veličina potrebna za reprodukciju utrošenih faktora proizvodnje; utrošenih sredstava za proizvodnju i utrošene radne snage? Drugim rečima, šta određuje (kvalitativno posmatrano) veličinu (kvantitet) sredstava potrebnih za reprodukciju faktora proizvodnje koji čine elemente cene koštanja? To je, svakako, jedno od osnovnih pitanja na koje treba odgovoriti, a od čega, u krajnjoj liniji, zavisi i sam koncept cene koštanja, i ne samo cene koštanja, već i koncept normalne cene.

Polazna osnova za formiranje strukture cene koštanja i utvrđivanje veličine pojedinih njenih elemenata i u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi mora biti društveno potrebno radno vreme za reprodukciju utrošenih faktora proizvodnje. Zakone reprodukcije na osnovu društveno potrebnog radnog vremena moramo poštovati i u formiranju strukture cene koštanja i u socijalističkoj robnoj privredi. „Društveno potrebno radno vreme, po Marksu, jeste ono radno vreme koje se iziskuje da bi se, uz postojeće društveno-normalne uslove proizvodnje i uz prosečan stupanj umešnosti i intenzivnosti rada, izradila bilo koja upotrebna vrednost“.⁸ Društveno potrebnim radnim vremenom obezbeđuje se reprodukcija svih utrošenih faktora proizvodnje koji čine elemente u strukturi cene koštanja.

Cena koštanja ne samo da obuhvata utroške i rezultate rada jednog procesa, već stvara uslove, svojom reproduktivnom funkcijom, za sledeći proces rada. Jer, „ista upotrebna vrednost koja je proizvod jednog rada sačinjava sredstvo za proizvodnju u drugom radu. Zato proizvodi nisu samo rezultat, već ujedno i uslovi za proces rada“.⁹ Društveno potrebnim radnim vremenom, odnosno društveno priznatim troškovima proizvodnje i cenom koštanja moraju

⁷ K. Marks, isto, str. 1160.

⁸ K. Marks, isto, str. 47.

⁹ K. Marks, isto, str. 166.

se reprodukovati: prvo, materijalni faktori proizvodnje (sredstva rada i predmeti rada), i drugo, lični faktori proizvodnje (radna snaga).

3. REPRODUKCIJA MATERIJALNIH FAKTORA PROIZVODNJE I CENA KOŠTANJA

Utrošeni materijalni faktori proizvodnje, tj. utrošena sredstva za proizvodnju, kao elemenat troškova proizvodnje i cene koštanja postoji u strukturi svih poznatih tzv. normalnih cena, a time i u strukturi tržišnih cena. Taj utrošak sredstava za proizvodnju je veličina koja stvarno košta svakog robnog proizvođača, i koju svi oni putem cene koštanja nadoknađuju. To je, po svemu sudeći, jasno i nema spora, ukoliko se ne bi tom elementu eventualno dodavale neke druge obaveze koje po svom karakteru nisu materijalni troškovi. (Često se u praksi, a na osnovu zakona i drugih propisa, javljaju razne obaveze koje se tretiraju kao materijalni izdatak, mada po svom karakteru čine delove novostvorene vrednosti, delove dohotka).

Radi ilustracije navešćemo utrošak sredstava za proizvodnju kao elemenat cene koštanja, i to onako kako se taj elemenat pojavljuje u pojedinim formulama normalnih cena u jugoslovenskoj ekonomskoj teoriji.¹⁰ Tako na primer:

$$\text{Specifična cena proizvodnje} = SP + L + Q + A$$

$$\text{Dohodna cena} = MTP + D, \text{ odnosno}$$

$$\text{Dohodna cena} = MTP + FP + FA$$

Ovde je: SP — sredstva za proizvodnju, L — lični dohodak, Q — zajednička potrošnja, A — akumulacija, MTP — materijalni troškovi proizvodnje, D — dohodak, FP — fond potrošnje, FA — fond akumulacije. U navedenim formulama normalnih cena, sredstva za proizvodnju se uzimaju na isti način, i tu, može se reći nema dileme. Tu se mogu javiti neka metodološko matematička pitanja (mada i ona imaju svoju ekonomsku sadržinu i suštinu) koja se odnose na utvrđivanje broja obrta pojedinih elemenata sredstava za proizvodnju, kao što je: broj obrta sredstava rada u toku jedne godine, broj obrta predmeta rada u toku jedne godine, jedinice mere jednog i drugog elementa itd. No, čitav ovaj problem se metodološki pojednostavljuje uzimanjem određenih pretpostavki o bro-

¹⁰ U jugoslovenskoj ekonomskoj literaturi posebna pažnja se poklanja specifičnoj ceni proizvodnje i dohodnoj ceni. Postoje i drugi oblici normalnih cena, kao što je vrednosna cena Marksova cena proizvodnje itd.

Posebno vidi: Dr Zoran Pjanić, Teorija cena, Savremena administracija, Beograd. Dr Miladin Korać — Dr Tihomir Vlaškalić, Politička ekonomija, „Rad“, Beograd.

ju obrta sredstava za rad, o broju obrta predmeta rada itd. u toku jedne godine.

Prema tome, kada je u pitanju reprodukcija utrošenih sredstava za proizvodnju kao elementa cene koštanja, onda treba reći da tu nema nikakvih novih momenata koji bi zahtevali posebno objašnjenje i analizu. Svršishodnim karakterom rada utrošenim za određeno vreme u procesu proizvodnje prenosi se vrednost utrošenih sredstava za proizvodnju u određenom iznosu na nov proizvod. Stara, ali sada preneti vrednost sredstava za proizvodnju javlja se kao sastavni deo vrednosti proizvoda. „Ali, kaže Marks, ona ne nastaje u procesu proizvodnje te robe. Ona postoji kao sastavni deo robne vrednosti samo zato što je pre toga postojala . . . Prema tome, ovaj elemenat cene koštanja robe, jer je sastavni deo robne vrednosti koja naknađuje utrošeni kapital (tj. utrošena sredstva za proizvodnju — DS.); a s druge strane, on sačinjava sastavni deo robne vrednosti samo zato što predstavlja vrednost utrošenog kapitala, ili zato što sredstva za proizvodnju koštaju toliko i toliko.“¹¹

4. REPRODUKCIJA RADNE SNAGE I CENA KOŠTANJA

Radna snaga kao faktor društvene reprodukcije dobija kvalitativno nov društveno ekonomski karakter i status u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi, i to s obzirom na nove društvene i ekonomske odnose koji proizilaze iz društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, delovanja zakona robne proizvodnje, principa raspodele prema radu, samoupravljanja itd. Društveno ekonomski uslovi socijalističke samoupravne robne privrede omogućavaju ukidanje robnog karaktera radne snage, radna snaga prestaje da bude roba. Međutim, sve te promene u karakteru radne snage, ne menjaju i ne ukidaju činjenicu, tj. zakon da se radna snaga i u uslovima socijalističke samoupravne robne privrede mora reprodukovati, jer je i to uslov za normalno kretanje ljudskog društva u najširem smislu reči. Nužnost reprodukcije radne snage kao faktora proizvodnje i elementa cene koštanja, takođe, treba podvesti pod zakon vrednosti, pri čemu se mora poštovati nerobni karakter radne snage u socijalizmu. Drugim rečima, radnu snagu kao faktor proizvodnje i elemenat cene koštanja u socijalizmu ne treba posmatrati u odnosu prema drugoj robi, jer radna snaga nije roba u socijalizmu, već je treba posmatrati u odnosu prema samoj sebi, a taj odnos se reflektuje i izražava njenim odnosom, u prvom redu, prema sredstvima za život koja imaju robni oblik u socijalizmu.

Radna snaga se ostvaruje samo svojim ispoljavanjem, ona dejstvuje samo u radu, tj. u trošenju svojih fizičkih i duhovnih sposobnosti. Dakle, „njenom aktivnošću, radom, troši se određena količina čovekovih mišića, živaca, mozga itd., što se mora naknaditi . . . Stoga

¹¹ K. Marks, isto, str. 1161.

se radno vreme potrebno za proizvodnju radne snage svodi na radno vreme potrebno za proizvodnju tih životnih sredstava¹². Sigurno je da ceo radni dan radnik neće upotrebiti za proizvodnju životnih sredstava potrebnih za reprodukciju radne snage, već samo jedan deo radnog dana, koji može biti veći ili manji deo od ukupnog radnog dana, što zavisi od stepena produktivnosti rada.

U uslovima društvene podele rada koji su svojstveni svakom obliku robne privrede radnik ne proizvodi potrebna sredstva za život neposredno, već ih proizvodi u robnom obliku. Ustvari, radnik proizvodi vrednost koja je jednaka vrednosti njegovih životnih sredstava, a ta vrednost se izražava u određenoj sumi novca koji radnik koristi za njihovu kupovinu. „Deo radnog dana koji na to upotrebljava veći je ili manji, već prema vrednosti njegovih prosečnih dnevnih životnih sredstava, dakle prema prosečnom dnevnom radnom vremenu koje se iziskuje za njihovo proizvođenje“¹³. Ovo proizvođenje vrednosti sredstava za život potrebnih za reprodukciju radne snage, na koje otpada jedan deo radnog dana, predstavlja objektivnu nužnost, zakonitost koja postoji u svim istorijskim oblicima robne privrede. „Da ne radi za kapitalistu, kaže Marks, već za sebe sama, nezavisno, on bi opet — ako sve okolnosti ostanu iste — morao da radi prosečno isti alikvotni deo dana da bi . . . time stekao životna sredstva koja su potrebna za održavanje, odnosno za njegovo stalno reprodukovanje . . . Zato ovaj deo radnog dana, deo u kojem se vrši to reprodukovanje, nazivam potrebno radno vreme, a rad utrošen za to vreme potreban rad. Potreban za radnika, jer ne zavisi od društvenog oblika njegova rada“¹⁴.

Obezbeđivanje reprodukcije radne snage kao faktora proizvodnje javlja se u vidu određenih elemenata u strukturi svih obrazaca predloženih normalnih cena (vrednosna cena, Marksova cena proizvodnje, specifična cena proizvodnje, dohodna cena), s napomenom da se ne javlja na istom stepenu analize, kod nekih obrazaca je to ranije istaknuto, a kod nekih kasnije, ali važno je da reprodukcija radne snage kao poseban element postoji kod svih. Radi ilustracije navešćemo elemente u strukturi normalnih cena.

$$\text{Specifična cena proizvodnje} = SP + L + Q + A$$

$$\text{Dohodna cena} = MTP + D, \text{ odnosno}$$

$$\text{Dohodna cena} = MTP + FP + FA$$

U razmatranju reprodukcije radne snage kao faktora proizvodnje i elementa u strukturi normalnih cena treba početi i od činjenice da postoji razlika između procesa proizvodnje vrednosti i procesa raspodele vrednosti, i to s obzirom, pored ostalog, i na društveno-

¹² K. Marks, isto, str. 157.

¹³ K. Marks, isto, str. 194.

¹⁴ K. Marks, isto, str. 194—195.

-ekonomske uslove u kojima se proizvode i raspodeljuju proizvodi. No, s druge strane, u ovakvim analizama teško je sasvim razdvojiti proizvodnju od raspodele, odnosno raspodelu od proizvodnje, iz jednostavnog razloga što se te dve stvari nalaze u međusobnoj dijalektičkoj povezanosti i uslovljenosti, jer se, kako kaže Marks, odnosi i načini raspodele pojavljuju samo kao naličja agenata proizvodnje... Sama raspodela je proizvod proizvodnje, ne samo po predmetu, zato što se samo rezultati proizvodnje mogu raspodeljivati, nego i po obliku, zato što određeni način učešća u proizvodnji određuje naročite oblike raspodele, oblik u kome se učestvuje u raspodeli.¹⁵

Reproduktivna funkcija normalnih cena, mora, dakle da davanjem određenog mesta u svojoj strukturi, ne samo materijalnim faktorima proizvodnje, tj. sredstvima za proizvodnju, nego i ličnim faktorima proizvodnje, tj. radnoj snazi, obezbedi uslove za podmirenje svih potreba, po obimu i strukturi, i na taj način omogući normalno kretanje ljudskog društva. Takvom reproduktivnom funkcijom normalnih cena objektivise se čitavo društvo i svi pojedinci, učesnici u proizvodnji, ali se i svi proizvedeni proizvodi objektivisu u ljudskom društvu. A takvom objektivizacijom odnosa u proizvodnji određuju se odnosi u raspodeli.¹⁶

U strukturi svih obrazaca normalnih cena postoji takva objektivizacija radne snage kao faktora proizvodnje i elemenata cene koštanja. Polazeći od te objektivizacije radne snage koju treba reprodukovati, može se reći da ne postoje razlike u strukturi svih obrazaca normalnih cena. Dakle, u svim obrascima normalnih cena postoji element kojim se obezbeđuje reprodukcija radne snage kao faktora proizvodnje, s tim, što taj element dobija različita imena i oznake. U strukturi vrednosne cene, na primer, taj element je označen sa V, u strukturi specifične cene proizvodnje sa oznakom L, i u strukturi dohodne cene sa oznakom FP. Na taj način, ovaj element u svim navedenim strukturama normalnih cena ima i određenu uravnotežavajuću ulogu, kako u ekonomskom, tako i u širem društvenom smislu.

Reprodukcijom radne snage se moraju obuhvatiti, kako sredstva za zadovoljenje fizioloških potreba (hrana, odeća itd.), tako i ona druga na planu kulture, školovanja, zdravlja itd. Podmirenje potreba čoveka, reprodukovanje njegove radne snage mora postojati „u svim društvenim oblicima i pod svim mogućim načinima proizvodnje... Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da podružtvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno uredi ovaj svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, ... da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima

¹⁵ K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd, 1960, str. 205.

¹⁶ „U proizvodnji se, kaže Marks, objektivise ličnost, u ličnosti se objektivise stvar; u raspodeli društvo preuzima posredništvo između proizvodnje i potrošnje u obliku opštih, vladajućih odredaba“. K. Marks, isto, str. 198.

koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi. Ali to uvek ostaje carstvom nužnosti. Sa one strane njega počinje razvitak ljudske snage, koji je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali, koje može da procveta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovici. Skraćenje radnog dana je osnovni uslov¹⁷

5. CENA KOŠTANJA I AKUMULACIJA

Postoji li rad preko granice potrebnog rada za proizvodnju sredstava neophodnih za reprodukciju radne snage u uslovima socijalističke samoupravne robne privrede. „Višak rada uopšte, kaže Marks, kao rad preko mere datih potreba, mora uvek ostati“.¹⁸ Višak rada je potreban za potrebe proširenja materijalne osnove razvitka društva, to je akumulacija; zatim, za potrebe obezbeđenja od nepredviđenih slučajeva, to su fondovi osiguranja i rezervi itd. U socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi viškom rada raspoložu prodruštvljeni ljudi, tj. udruženi proizvođači.¹⁹

U svim obrascima normalnih cena višak rada je objektiviziran, dakle, postoji, s tim što dobija različite oznake, a najčešće oznake kojim se odražava njegova namena. Tako na primer, u specifičnoj ceni proizvodnje višak rada, kao rad preko nužnih potreba — to su lični dohoci (L), javlja se u vidu akumulacije (A); u dohodnoj ceni, prilikom raspodele, a preko granice potrebnog rada — to je fond potrošnje (FP), javlja se fond akumulacije (FA).

U krajnjoj liniji, nema razlike u objektiviziranju viška rada u strukturi normalnih cena, utoliko više što se višak rada javlja u obliku akumulacije. Višak rada se može javiti i u drugim oblicima²⁰, ali je akumulacija po svom karakteru, značaju i nužnosti uvek prisutan element u strukturi svih obrazaca normalnih cena.

I akumulacija, kao i lični dohoci predstavlja jedan od značajnih uravnotežavajućih elemenata u razvoju proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje. To mora biti jedan od argumenata objektivizacije akumulacije u strukturi svakog oblika normalne cene.

¹⁷ K. Marks, Kapital, I — III, str. 1816.

¹⁸ K. Marks, Kapital, I — III, str. 1815.

¹⁹ Samo po obliku u kome se višak rada proizvodi, prisvaja i raspodeljuje, razlikuju se društveno ekonomske formacije. Vidi: K. Marks, isto, str. 195.

²⁰ U društvenoj proizvodnji kakve god vrste treba „uvek praviti razliku između onog dela rada čiji proizvod neposredno troše proizvođači i njihovi pripadnici individualno, i ne uzimajući deo koji ide u proizvodnu potrošnju — jednog drugog dela rada, koji je uvek višak rada, čiji proizvod uvek služi zadovoljavanju opštih društvenih potreba, pa ma kako se ovaj višak proizvoda razdeljivao i ma ko fungirao kao predstavnik tih društvenih potreba“. K. Marks, isto, str. 1863.

6. NIVOI I STRUKTURA CENA KOŠTANJA I NORMALNE CENE

Struktura cene koštanja, kao i struktura normalne cene u socijalizmu treba uvek da sadrži princip raspodele prema radu, pri čemu se u samoj ceni koštanja ljudski rad utrošen za proizvodnju određene robe u svoj svojoj veličini mora obuhvatiti. Analizirajući cenu koštanja u kapitalizmu, Marks razlikuje dve vrste, ili dva nivoa cena koštanja: prvo, kapitalističko koštanje robe, i drugo, stvarno koštanje robe. „Kapitalističko koštanje robe meri se izdatkom u kapitalu, stvarno koštanje robe izdatkom u radu. Kapitalistička cena koštanja robe zbog toga je kvantitativno različita od njene vrednosti ili njene stvarne cene koštanja; ona je manja od robne vrednosti, jer, pošto je $V_r = k + v$, to je $k = V_r - v$ “.²¹

Marks pravi razliku između onog što roba košta kapitalistu i onoga što košta proizvodnja same robe. Jer, deo robne vrednosti koji otpada na višak vrednosti ne košta kapitalistu ništa, ali „radnika košta neplaćenog rada“.²² Zbog toga se pod kapitalističkom cenom koštanja izražava specifični karakter kapitalističke proizvodnje.

Za uslove socijalističke samoupravne robne privrede kao cena koštanja može se prihvatiti stvarna cena koštanja u Marksovom tumačenju, dakle, kao cena koštanja koja sadrži sve one elemente koje sadrži vrednost proizvedene robe, tj. $c + v + m$.

Međutim, ovim prihvatanjem stvarne cene koštanja u Marksovom smislu, kao cene koštanja u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi, nikako se ne odbacuje niti negira nužnost objektivizacije, tj. reprodukcije faktora proizvodnje i same raspodele koja tu reprodukciju omogućava. Naprotiv, baš takva stvarna cena koštanja kao cena koštanja u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi i zahteva da se u samoj njenoj strukturi izvrši objektivizacija utrošenih faktora proizvodnje, i to, prvo, na nivou proste reprodukcije, a onda, na nivou proširene reprodukcije.

U stvari, sama struktura stvarne cene koštanja mora da sadrži sve faktore proizvodnje, kao i sve elemente raspodele po osnovi svih faktora proizvodnje i ostalih uslova proizvodnje. Time se obezbeđuje njihova reprodukcija, a time i uslovi za normalno funkcionisanje celokupne društvene reprodukcije.

Zato, možemo uzeti kao tačno da cena koštanja u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi sadrži sve elemente koji, po Marksovim rečima, čine izdatke u radu. Ali zato moramo uzeti i kao tačno da ukupni dohodak, odnosno „neokrnjeni prinos rada“ ne pripada radniku. Zašto bi Marks inače vrlo oštro kritikovao Lasala i njegovo shvatanje da „neokrnjeni prinos rada“ pripada radniku. Marksova analiza pokazuje da ne postoji, da je izčezla fraza o „neokrnjenom prinosu rada“.²³

²¹ K. Marks, Kapital, I — III tom, str. 1160.

²² K. Marks, isto.

²³ K. Marks, Kritika Gotskog programa, str. 22.

Stoga, upravo, cena koštanja, a time i normalna cena u socijalizmu mora da sadrži sve elemente raspodele, izražavajući time same odnose proizvodnje koji dobijaju svoje naličje u odnosima raspodele. Stvarna cena koštanja, tj. vrednost robe, kao elemente raspodele sadrži: naknadu za utrošena sredstva za proizvodnju, zatim, za reprodukciju radne snage, i na kraju, mora da sadrži i višak rada koji služi za reprodukciju određenih potreba, kao što je akumulacija, tj. investicija itd. Zaključak je da se na nivou cene koštanja moraju uvažiti svi faktori proizvodnje: sredstva za rad, predmeti rada, radna snaga i to sa stanovišta nužnosti njihove reprodukcije, a to pretpostavlja uvažavanje i svih elemenata raspodele na nivou cene koštanja. Takva struktura stvarne cene koštanja i normalne cene u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi bi bila u skladu sa objektivnim ekonomskim zakonima i kategorijama koje samo teorijski izražavaju društvene odnose. Poštovanje ovakvog pristupa u analizi istorijskog oblika delovanja zakona vrednosti u socijalizmu omogućilo bi utvrđivanje oblika normalne cene koji stvarno postoji u socijalizmu.

Odnosi u proizvodnji i odnosi u raspodeli sadržani po svojim elementima u strukturi normalne cene nalaze svoj izraz u motivu ponašanja samoupravnih robnih proizvođača. Stoga, društveno-istorijski karakter odnosa u raspodeli i odnosa u proizvodnji dobija svoj izraz i svoje naličje u samoj motivaciji robnih proizvođača. Kakvi su odnosi u raspodeli i odnosi u proizvodnji takvi će biti i motivi ponašanja robnih proizvođača. Na primer, profit kao motiv kapitalističkih robnih proizvođača ima za pretpostavku kapitalističke odnose u raspodeli i kapitalističke odnose u proizvodnji. Ili: dohodak ili određeni delovi dohotka kao motiv ponašanja socijalističkih robnih proizvođača ima za pretpostavku socijalističke odnose u raspodeli i socijalističke odnose u proizvodnji.

Odnosi u raspodeli izražavaju „odnose u kojima se celokupna novoproducedena vrednost razdeljuje među vlasnike različitih činilaca proizvodnje“.²⁴ No sami odnosi raspodele izražavaju odnose u proizvodnji. „Određeni oblici raspodele pretpostavljaju, dakle, određene društvene karaktere uslova proizvodnje i određene društvene odnose agenata proizvodnje. Određeni odnos raspodele, dakle, samo je izraz istorijski određenog odnosa proizvodnje“.²⁵

Prema tome, odnosi proizvodnje su materijalna pretpostavka, prvo, za odnose raspodele, drugo, za karakter i vrstu motiva ponašanja robnih proizvođača. A odnosi proizvodnje su odnosi „u koje ljudi među sobom ulaze u procesu reprodukcije svog ljudskog života, i potiču iz njih. Istorijski karakter ovih odnosa raspodele jeste istorijski karakter odnosa proizvodnje, od kojih oni izražavaju samo jednu stranu. Kapitalistička raspodela drukčija je od oblika raspodele koji potiču iz drugih načina proizvodnje, i svaki oblik raspodele

²⁴ K. Marks, Kapital, I — III tom, str. 1863.

²⁵ K. Marks, isto, str. 1867.

iščekava sa određenim oblikom proizvodnje iz kojega je potekao i kome odgovara“.²⁶ Socijalistička raspodela izražava socijalistički način proizvodnje, što se sve ispoljava neposredno u samom motivu ponašanja socijalističkih samoupravnih robnih proizvođača.

Rukovodeći se svojim motivom, robni proizvođači će po pravilu na jednak način reagovati na kretanja svih kategorija od čije veličine zavisi njihov položaj, kao što su: vrednost, cene, ponuda, tražnja itd.

Strukturom socijalističke cene koštanja moraju se obuhvatiti svi faktori proizvodnje i njihova naličja u raspodeli. Raspodela društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka se može posmatrati u više nivoa i više faza. Može se govoriti o primarnoj, sekundarnoj, namenskoj raspodeli i raspodeli ličnih dohodaka.

Bilo koja raspodela da je u pitanju sve one su određene raspodelom uslova proizvodnje. „A raspodela uslova proizvodnje zavisi od samog načina proizvodnje. Kapitalistički način proizvodnje, na primer, zasniva se na tome što se materijalni uslovi proizvodnje nalaze u rukama neradnika u obliku svojine na kapital i svojine na zemlju, dok je masa samo sopstvenik ličnih uslova proizvodnje, radne snage. Kad su elementi proizvodnje tako raspodeljeni, dobija se sama od sebe... raspodela sredstava potrošnje. Kad su materijalni uslovi proizvodnje kolektivna svojina samih radnika, dobija se isto tako raspodela sredstava potrošnje koja se razlikuje od današnje (kapitalističke — D. S.)“.²⁷

Prema tome, raspodela uslova proizvodnje koja zavisi od načina proizvodnje utiče i to kao objektivni kriterijum na raspodelu proizvoda ljudskog rada, a time i na raspodelu sredstava potrošnje. Marks, stoga i kaže da „svaka raspodela sredstava potrošnje samo je posledica raspodele samih uslova proizvodnje“.²⁸

S obzirom na raspodelu uslova proizvodnje, tj. na način proizvodnje, u kapitalizmu se raspodela zasniva na privatnoj svojini nad uslovima proizvodnje, a u socijalizmu na društvenoj svojini nad uslovima proizvodnje. „Prema tome, takozvani odnosi raspodele odgovaraju istorijski određenim, specifičnim društvenim oblicima procesa proizvodnje i odnosa u koje ljudi među sobom ulaze u procesu reprodukcije svog ljudskog života, i potiču iz njih. Istorijski karakter ovih odnosa raspodele jeste istorijski karakter odnosa proizvodnje, od kojih oni izražavaju samo jednu stranu. Kapitalistička raspodela drukčija je od oblika raspodele koji potiču iz drugih načina proizvodnje“.²⁹

²⁶ K. Marks, isto, str. 1867—1868.

²⁷ K. Marks, Kritika Gotskog programa, Kultura, Beograd, 1948, str. 25—26. U vezi s tim Marks dodaje sledeće: „Vulgradni socijalizam (a od njega jedan deo demokratije) nasledio je od buržoaskih ekonomista to da distribuciju posmatra i tretira kao nezavisnu od načina proizvodnje i da stoga socijalizam prikazuje kao da se on uglavnom vrti oko distribucije“.

²⁸ K. Marks, isto, str. 23.

²⁹ K. Marks, Kapital, I — III, str. 1867—8.

7. PRIRODNI ELEMENTI PROIZVODNJE I STRUKTURA NORMALNE CENE

Odnosi u raspodeli (u raspodeli bilo na kom nivou) mogu se objasniti samo ako se prethodno objasne odnosi proizvodnje i odnosi razmene. Engels zato i kaže „da je raspodela u svojim bitnim crtama uvek nužan rezultat odnosa proizvodnje i razmene u određenom društvu, kao i istorijskih preduslova tog društva, i to tako da, kad poznajemo ove, možemo sa sigurnošću zaključivati kakvi odnosi raspodele vladaju u tom društvu“.³⁰ Celokupna Marksova i Engelsova analiza potvrđuje ovo shvatanje. Stoga, odnosi raspodele moraju biti već na nivou strukture cene koštanja prisutni svojim elementima. A to znači, da struktura cene koštanja i struktura normalne cene mora po osnovnim kategorijama raspodele sadržati sve faktore proizvodnje.

Očigledno je, prema tome, da i višak rada postoji u socijalizmu, s tim što njegovo pojavljivanje dobija različite oblike. To dalje znači da se i u uslovima socijalističke robne privrede radni dan proizvođača mora da deli na potreban rad i višak rada. Evo šta o tome pišu Marks i Engels.

„Višak rada uopšte, kao rad preko mere datih potreba, mora uvek ostati... Određenu količinu viška rada zahteva obezbeđenje od nepredviđenih slučajeva, potrebno, progresivno uvećavanje procesa reprodukcije saglasno razvitku potreba i stanovništva“.³¹ To znači da se u socijalizmu radni dan neposrednih proizvođača deli na dva dela na: potrebno radno vreme i višak radnog vremena. „Ako pretpostavimo društvenu proizvodnju kakve god vrste (npr. proizvodnju indijske opštine ili više veštački razvijenog komunizma Peruanaca), možemo uvek razlikovati između onog dela rada čiji proizvod neposredno troše proizvođači i njihovi pripadnici individualno, — i — jednog drugog dela rada, koji je uvek višak rada, čiji proizvod uvek služi zadovoljavanju opštih društvenih potreba, pa ma kako se ovaj višak proizvoda razdeljivao i ma ko fungirao kao predstavnik tih društvenih potreba“.³²

Ovde se vrlo jasno vidi Marksov stav o strukturi novostvorene vrednosti, koja se, dakle, uvek mora da deli na dva dela...

I Engels o tome piše ističući da radnik nikada ne može da primi za potrošnju čitavu vrednost svoga rada. Pa čak i onda kada bude postojala opšta obaveza proizvodnog rada, i dalje bi ostala nužnost postojanja viška rada koji će se izdvajati za društveni akumulacioni fond. „Ni u jednom društvu, kaže Engels, koje se daje zamisliti ne

³⁰ F. Engels, *Anti-Diring*, Kultura, Beograd, 1959, str. 170.

³¹ K. Marks, *Kapital*, I—III, str. 1815. Marks na jednom mestu kaže: „Niko ne računa sopstveni profit u svoju cenu koštanja“. Isto, str. 1271. Otuđa proizvodnja da višak rada ne može biti element cene koštanja, već element normalne cene.

³² K. Marks, *Kapital*, I—III, str. 1863.

može radnik primiti za potrošnju čitavu vrednost svoga rada; iz proizvedenog fonda mora se uvek plaćati čitav niz privredno neproizvodnih ali potrebnih funkcija, pa se prema tome moraju izdržavati i ljudi koji ih vrše. To je tačno samo dok važi današnja podela rada. U društvu sa opštom obavezom proizvodnog rada, koje se ipak daje „zamisliti“, to otpada. Ali bi ostala nužnost društvenog akumulacionog fonda; stoga bi tada radnici, tj. svi kao celina ostali u posedu i uživanju svog celokupnog proizvoda, ali ne bi svaki pojedinac uživao „sav prinos svoga rada“.³³ Jasan dokaz o neodrživosti Lasalovog „neokrnljenog prinosa rada“.

Prema tome, normalna cena bi morala u svojoj strukturi i u svom formiranju da ima elemente kao što su potreban rad i višak rada, pri čemu se veličina jednog i drugog elementa mogu menjati zavisno od razvika proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje. Možda se može uzeti kao višak rada samo onaj deo koji je nužan za formiranje društvenog akumulacionog fonda, mada bi to moglo tako da bude samo ukoliko postoji opšta obaveza proizvodnog rada za sve. Jer „ma kakvi bili društveni oblici proizvodnje, radnici i sredstva za proizvodnju uvek ostaju njenim činiocima...“³⁴

Posebno je pitanje radne snage kao činioca proizvodnje i njenog mesta u formiranju normalne cene. S obzirom da je radna snaga činilac proizvodnje i da se reprodukuje kupovinom sredstava za život, i s obzirom da se troši u procesu proizvodnje, to i ona mora da nađe svoj izraz u nekoj posebnoj kategoriji i elementu u formiranju normalne cene. U normalnoj ceni kapitalističke robne proizvodnje, tj. u Marksovoj ceni proizvodnje radna snaga kao činilac proizvodnje izražava se u kategoriji promenljivog kapitala. Međutim, promenljivi kapital je samo, kaže Marks, poseban istorijski pojavni oblik fonda životnih namirnica ili fonda rada (labour fond)... to je rezerva koja je radniku potrebna za njegovo samoodržavanje i reprodukciju i koju u svim sistemima društvene proizvodnje mora on sam neprestano proizvoditi i reprodukovati“.³⁵ Praktično, takav Marksov stav se svodi na to da svaki robni proizvođač, pa i u socijalizmu, pa i svaka privredna grana u celini, mora da unapred kalkulira taj fond životnih namirnica, ili fond rada kojim se obezbeđuje reprodukcija radne snage. A taj fond rada i jeste potreban rad, odnosno njegov izraz je u fondu ličnog dohotka neposrednih proizvođača. Ovaj fond rada, odnosno fond ličnih dohodaka treba uzeti kao element u formiranju normalne cene. Posebno je pitanje da li se ovim fondom rada, odnosno fondom ličnih dohodaka obuhvataju samo životna sredstva ili još neki elementi koji imaju značaj u reprodukciji radne snage kao činioca proizvodnje, kao što su: zdravstvo, prosveta itd.

³³ F. Engels, Predgovor u Bedi filozofije.

³⁴ K. Marks, Kapital, I—III, str. 738.

³⁵ K. Marks, Kapital, I—III.

Svaka normalna cena mora da uzme sve one prirodne elemente proizvodnje kao input, kao angažovanje nečega i nekoga s jedne, i da uzme sve one rezultate proizvodnje koji se javljaju kao razlika između inputa i outputa, kao krajnji prirodni cilj proizvodnje, s druge strane. Kada kažemo prirodne elemente, onda mislimo na to da se odbaci svojstvo kapitalističkih odnosa proizvodnje koje je bilo vezano za te prirodne elemente proizvodnje u kapitalističkim uslovima proizvodnje. Tako na primer, odbaciće se svojstvo kapitala za sredstva za proizvodnju, pa će ta sredstva fungirati kao prirodni elementi proizvodnje, tj. kao sredstva za proizvodnju. Isto tako, odbaciće se svojstvo kapitala kao nosioca radne snage u kapitalizmu, a ostaće radna snaga i lični dohodak kao prirodni elementi njene reprodukcije. Jer, sredstva za proizvodnju i radna snaga čine prirodnu osnovicu konstantnog i varijabilnog kapitala u kapitalizmu. Isto tako, potreban rad i višak rada čine prirodnu osnovu najamnine i viška vrednosti u kapitalizmu. Odbacivanjem te društvene uslovljenosti oblika njihovog ispoljavanja u kapitalizmu, dobija se njihova osnovica u prirodnom obliku kao sredstva za proizvodnju, tj. kao opredmećeni rad, i kao radna snaga, tj. kao potreban rad i višak rada. Radi se upravo o tome što su se nosioci svih tih elemenata promenili, kao nosioci se ne javljaju privatni vlasnici, tj. kapitalisti, već se javljaju neposredni proizvođači i društvena zajednica, odnosno teritorijalno-političke zajednice: opštine, pokrajine, republike, federacija. O tome Marks piše: „Međutim, kaže on, ako se najamnina bude svela na svoju opštu osnovicu, naime na deo sopstvenog proizvoda rada, koji uzlazi u individualnu radnikovu potrošnju; ako se ovaj deo oslobodi kapitalističke granice...; ako se zatim višak rada i višak proizvoda svedu na meru koja se pod datim društvenim uslovima proizvodnje zahteva s jedne strane za stvaranje fonda osiguranja i rezervi, s druge strane za stalno uvećavanje reprodukcije u stepenu koji je određen društvenom potrebom; ako se naposljetku u potrebni rad i u višak rada uključi količina rada koju za rad sposobni članovi društva moraju da obave za članove koji još nisu ili više nisu sposobni za rad, tj. bude li se i najamnini i višku vrednosti, (potrebnom radu kao i višku rada) skinuo specifični kapitalistički karakter, onda baš ovi oblici ne ostaju, već samo njihove osnovice koje su zajedničke svim društvenim načinima proizvodnje“.³⁶

Dakle, u normalnoj ceni moraju se zadržati sve one prirodne osnovice koje su zajedničke svim društvenim načinima proizvodnje, a to su, da još jednom ponovimo, sredstva za proizvodnju i radna snaga, tj. potreban rad (odnosno fond ličnog dohotka), s jedne strane i višak rada s druge strane (višak rada koji se može svesti samo na sredstva za formiranje društvenog akumulacionog fonda). Na taj način se u potpunosti uzimaju svi oni elementi u onakvom obliku

³⁶ K. Marks, Kapital, I—III, str. 1861—1862.

u kome se oni stvarno javljaju i funkcionišu neposredno u procesu proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje.

Obuhvatajući sve ove elemente u njihovom prirodnom obliku u formuli normalne cene, obuhvataju se i sve one protivurečnosti koje su svojstvene svim istorijskim oblicima robne proizvodnje, a koje mogu imati, ili ne, antagonistički karakter, zavisno od karaktera društvenih odnosa.

Sve te protivurečnosti su objektivne, one postoje i imaju svoj uticaj na ekonomski položaj privrednih grupacija, na ekonomski položaj svakog pojedinačnog robnog proizvođača. Koje su to protivurečnosti? Pre svega, to je protivurečnost između individualnih i društveno potrebnih i priznatih uslova reprodukcije, koja se neposredno ispoljava u procesu svođenja individualnog radnog vremena na društveno potrebno radno vreme i na društveno priznato radno vreme. Zatim, protivurečnosti u raspodeli društvenog fonda rada na razne delatnosti, a koja se ispoljava u određenom kretanju društvenog rada i društvenih sredstava iz jedne privredne grane u drugu itd. Dalje, protivurečnost u raspodeli novostvorene vrednosti, naročito u raspodeli na fond lične potrošnje i fond akumulacije itd.

Pitanje je kojom se formulom mogu obuhvatiti sve protivurečnosti koje upravo izražavaju dijalektičko jedinstvo suprotnosti svih prirodnih činilaca proizvodnje, kao i rezultata proizvodnje, njihove raspodele, razmene i potrošnje, odnosno protivurečnosti celokupnog procesa društvene reprodukcije.

Pri tome se svaka protivurečnost može posmatrati kako u svojoj celokupnosti tako i u okviru analize svakog pojedinačnog faktora proizvodnje, ali u okviru analize svakog elementa raspodele i u okviru analize svake kategorije razmene i potrošnje.

8. PROBLEMI

Osnovna funkcija normalne cene jeste objektivizacija reprodukcije svih uslova i faktora proizvodnje. Empirijska istraživanja pružaju dokaze o tome koji oblik normalne cene, koji nam nudi ekonomska teorija, može uspešno da položi ispit. Otuda i proističu brojni problemi koji traže odgovore. Takođe, postoje mnoga teorijska rešenja koja su predmet kontraverznih stavova i koja u praksi nisu dobila potvrdu. Pomenućemo neka od njih.

Prvo, to je pitanje objektivizacije reprodukcije faktora proizvodnje i to putem normalne cene ili putem normativne cene, zavisno od toga kakvi su odnosi između tržišta i planiranja, ili u krajnjoj liniji, kakvi su odnosi između samoupravljanja i države.

Drugo, to je pitanje vrste ekonomske motivacije i metoda njenog merenja. U vezi s tim, treba reći da postoje mnoge nesaglasnosti i kontroverze. Zato ostaje problem šta može, odnosno šta motivije proizvođača da reprodukuju sve faktore proizvodnje na način koji

omogućava racionalni razvoj proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje.

Treće, to je pitanje samog oblika normalne cene koji bi svojom veličinom i strukturom obezbedio reprodukciju faktora proizvodnje i time odredio privrednu ravnotežu dugoročnog tipa. I ovde nema jedinstvenih rešenja. Naprotiv, razlike su evidentne.³⁷ Jedno rešenje se zasniva na neoklasičnoj teoriji prema kome se kratkoročna ravnoteža samoupravnih robnih proizvođača postiže izjednačavanjem graničnih troškova i tržišnih cena, a dugoročna izjednačavanjem prosečnih troškova i cena. Ovde su troškovi kriterijum ravnoteže, ali se zavisno od autora uglavnom javila trofaktorijalna koncepcija, a kod nekih četvorofaktorijalna: rad, kapital, preduzetništvo i prirodni činiooci. Prema drugoj koncepciji ravnotežna cena je vrednosna cena, koja se izjednačuje sa društveno potrebnim radnim vremenom. Treća koncepcija jeste dohodna cena. Njeni autori polaze od teorijskog aksioma da su cena koštanja i vrednost robe istorodne veličine, zanemarujući u proizvodnoj strukturi dejstvo drugih činilaca izuzev utroška rada prilikom stvaranja vrednosti i dohotka. Dohodna stopa, kao element dohodne cene, izražava odnose između dohotka s jedne, i sredstava za proizvodnju i novostvorene vrednosti, s druge strane. Ona je prvobitno bila kritikovana zbog svoje nekonzistentnosti, a onda je ispravljena. Kritika kaže da dohodna stopa favorizuje preduzeća i grane višeg organskog sastava sredstava i veće brzine obrta, tj. da negira socijalistički princip raspodele prema radu. Na kraju, četvrti koncept ravnotežne cene jeste specifična cena proizvodnje, koja takođe polazi od dohodne motivacije privrednih subjekata iz koje izvodi težnju subjekata da obezbede potrebnu akumulaciju za proširenu reprodukciju. To sa svoje strane određuje i analitičku strukturu specifične cene proizvodnje. Pored prosečnih troškova reprodukcije svih proizvodnih činilaca, specifična cena proizvodnje sadrži stopu akumulativnosti, koja je određena agregatima proizvodne, lične i opšte potrošnje na koje se zakonito raspodeljuje i time sve te oblike finalne potrošnje reprodukcije.

Na kraju, ostaje pitanje utvrđivanja prave, zakonite normalne cene u socijalizmu koja bi rezultirala iz delovanja celokupnog privrednog i društvenog sistema i koja bi reprodukovala i same ciljeve socijalizma, kao što su: rasporela prema radu, razvoj proizvodnih snaga itd. Takva normalna cena bi morala biti ravnotežna cena. Tačno je samo da „razmena ili prodaja roba po njihovoj vrednosti (odnosno po određenom obliku normalne cene — DS) jeste racionalni princip, prirodni zakon njihove ravnoteže; odstupanja se imaju objašnjavati polazanjem od zakona, a ne obratno, — objašnjavati

³⁷ Vidi: Dr Ivan Maksimović, Opšti problemi konceptualizacije političke ekonomije socijalizma, Beograd, str. 29—30. (litografisano)

sam zakon iz odstupanja“.³⁸ Ovom zakonu se ne treba suprotstavljati, treba ga poštovati.

Prof. dr. DRAGOLJUB STOJILJKOVIĆ

REPRODUCTION OF FACTORS OF PRODUCTION AND NORMAL
PRICE STRUCTURE IN SOCIALISM

Summary

The basic function of normal price is objectivism of reproduction of all the conditions and factors of production. Empirical researches give proofs of the form of normal price, offered to us by economic theory, which may pass the test successfully. It is from that point that numerous problems arise asking for answers. There are, also, numerous theoretical solutions which are subject to controversial opinions and which have no confirmation in practice. They are the following:

First, that is the question of objectivism of reproduction of factors of production by means of normal price or by means of normative price, owing to relations between market and planning, or, finally, owing to relations between self-management and state.

Second, that is the question of the kind of economic motivation and the method of its measuring. In connection with this, it should be said that there are many disagreements and controversies. A problem remains what may, namely, what makes producers reproduce all factors of production in the way which makes possible rational development of productive forces and production relations.

Third, that is the question of the very form of normal price which would, by its size and structure, secure the reproduction of the factors of production and, in that way, determine long-term economic balance. There are no equal solutions for that, too. That means that there still exists the question of establishing real, legal normal price in socialism. It must be result, synthesis of activity and mutual meetings of economic laws; it must be objective, not subjective; it must not be arbitrary and accidental but it must be legal and real one.

---

³⁸ K. Marks, Kapital, I — III, str. 1294.

Проф. Д-р ДРАГОЛЮБ СТОИЛЬКОВИЧ

ВОСПРОИЗВОДСТВО ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА И СТРУКТУРЫ
ЦЕНЫ В СОЦИАЛИЗМЕ

Резюме

Основная функция нормальной цены является объективизацией воспроизводства всех условий и факторов производства. Экономические исследования свидетельствуют о оптимальной цене которую предлагает экономическая теория. С этого происходят многочисленные факторы требующие ответа. Существуют многие теоретические постановления являющиеся предметом противоположных сведений которые в практике не подтвердились. Упоминаем несколько таких постановлений:

— вопрос объективизации воспроизводства факторов производства при помощи нормальной цены или при помощи нормативной цены, в зависимости от взаимоотношений рынка и планирования или, по крайней мере, в зависимости от взаимоотношений самоуправления и государства.

— Этот вопрос касается формы экономического мотивирования и метода его измерения. С этим связаны многие несогласия и противоречия. Актуальной остаётся проблема мотивирования производителей воспроизводить всех факторов производства таким образом который обеспечивает возможность рационального развития производственных сил и отношений в производстве.

— Как третье это вопрос формы нормальной цены который своей формой и структурой обеспечивает воспроизводство факторов производства и так бы определил хозяйственное равновесие долгосрочного типа. И здесь нет единого решения. Это значит что и далее остаётся актуальным вопрос утверждения настоящей законной нормальной цены в социализме. Она должна быть результатом синтеза действия, сопоставлений экономических законов, она должна быть объективной, не субъективной, она не может быть своевольной и случайной, цена должна быть закономерной и настоящей.